

Anna Młynarczuk

Pogranicze jako środowisko stymulujące otwartość podmiotu na pluralizm kulturowy – znaczenie dialogu międzykulturowego

Chcąc określić charakter życia na pograniczu kulturowym należy rozpocząć od tego, że pogranicze jest obszarem heterogenicznym, obszarem różnicowań i odmienności, gdzie rzeczywistość społeczno-kulturowa tworzona jest poprzez trwałe kontakty zachodzące między dwiema lub więcej grupami etnicznymi (narodami)¹.

Pogranicze kulturowe w literaturze naukowej opisywane jest w kilku aspektach². W aspekcie terytorialnym (stykowym i przejściowym), treściowo-kulturowym, interakcyjnym oraz osobowym, przez co rozumiemy stany i ataki świadomości jednostek wychodzących na pogranicza myślowe³.

Warto też podkreślić, że pogranicze jest miejscem, w które immanentnie wpisany jest dialog jako wyznacznik otwartości, kategoria regulująca stosunki międzyludzkie, która umożliwia odkrywanie ludzkiej podmiotowości, stwarza możliwość przechodzenia od monologu do dialogu kultur, od dominacji stereotypów i uprzedzeń do wzajemnego zrozumienia i negocjacji⁴.

Jednakże chcę zauważyć, że aby rozpocząć proces dialogu międzykulturowego nie wystarczy wychowanie i życie na pograniczu terytorialnym.

---

¹ A. Sadowski, *Charakter międzyetnicznego współżycia na pograniczu polsko-białoruskim*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, J. Nikitorowicz (red.), Białystok 1995, s. 48.

² Szerzej na ten temat zob. J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001; A. Sadowski, *Charakter międzyetnicznego...*, op. cit.; J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005.

³ Szerzej na ten temat zob. ibidem, s. 11-106.

⁴ J. Nikitorowicz, *Pogranicze szansą kształtowania tolerancji jako wyzwania dla edukacji*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, J. Nikitorowicz (red.), Białystok 1995, s. 75.

Należy wyjść na pogranicze treściowo-kulturowe, aby dokonywać wyboru wartości. Pogranicze stwarza możliwość wyboru i kształtowania wartości w oparciu o wielokulturowość, gdzie jednostki mogą budować swoją tożsamość w oparciu o elementy obu kultur, czerpać z obu tradycji. Jerzy Nikitorowicz pisze, że mieszkańcy pogranicza mogą być „takim i takim, mimo cech różniących, przypisujących ich do określonej grupy wyznaniowej czy etnicznej”⁵, podkreśla, że wpływa na to brak homogenicznej wspólnoty⁶.

Jednostka wychodząca na pogranicza treściowo-kulturowe, pragnąc aby proces dialogu stał się procesem pełnym i dojrzałym, powinna podjąć trud wychodzenia na pogranicza interakcyjne. Jest to jednak sytuacja dość trudna biorąc pod uwagę fakt, że pogranicze interakcyjne zmusza do podjęcia pytań o kształt własnej tożsamości, do dokonania autoidentyfikacji, a także do określenia tożsamości ludzi mieszkających obok. W takiej sytuacji trudno mówić o przejmowaniu tożsamości ściśle określonej i stabilnej. Tożsamość należy konstruować, co ma charakter procesualny. Samookreślenie przejawia się tu jako ciągły proces stawiania pytań oraz jako warunek zrozumienia Innych.

Na podstawie badań przeprowadzonych na pograniczu wschodnim, można powiedzieć, że pluralizm zachowań kulturowych, postaw i systemów wartości, których występowanie można tam zaobserwować zwiększa zakres ich akceptowania. Ma na to wpływ sam fakt ich funkcjonowania, który stwarza możliwość przewartościowania pewnych aspektów kulturowych, które funkcjonują w świadomości ludzi jako uproszczone poznawczo, stereotypowe⁷. Na tej podstawie można wnioskować, że jednostki, które żyją i których socjalizacja odbywała się na skrzyżowaniu kultur, posiadają większą zdolność wychodzenia na pogranicza myślowe, świadomościowe, które rozumiem jako świadomy wysiłek, trud, zapoczątkowany aktem otwartości czyli czynnikiem wprowadzającym w proces dialogu międzykulturowego, gdzie jednostka dokonuje świadomego trudu poznania Innego. Otwartość jest początkiem procesu wprowadzenia innego myślenia w sferę swojego Ja.

Uważam, że wychodzenie na pogranicza myślowe jest szansą zrozumienia odmiennego sposobu myślenia – wiążących się z tym zachowań i racji. Umożliwia rozpoczęcie procesu kształtowania pełnych i zintegrowanych postaw tolerancji z trzema ich elementami: emocjonalno-oceniającym, poznawczym i behawioralnym⁸. Otwartość jest cechą wpisaną w tę postawę. Takie ujęcie pozwala osadzić postawę tolerancji, jak pisze Jerzy

⁵ J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001, s. 12.

⁶ Ibidem, s. 13.

⁷ Szerzej na ten temat zob. J. Nikitorowicz, *Młodość pogranicza kulturowego Polski, Białorusi i Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Białystok 2000.

⁸ *Teorie postaw*, S. Nowak (red.), Warszawa 1973, s. 24.

Nikitorowicz w trzech wymiarach. Orzekamy o kimś, że jest tolerancyjny ze względu na jego **poglądy, stany psychiczne i zachowania**. Biorąc pod uwagę te trzy elementy dana osoba jest tolerancyjna wówczas gdy przyzwala duchowo, gdy nie odczuwa wewnętrznego gniewu, nie karze odmiennego zachowania lub myślenia⁹.

Występowanie pełnych i zintegrowanych postaw tolerancji sprawia, że podmioty dążą do wzajemnego poznania, zrozumienia – rozwijają aktywny proces, który wyraża się we wzajemnym uznaniu i akceptacji, który dopuszcza wzajemne ustępstwa, którego podstawą jest umiejętność różnienia się. Posiadanie tej umiejętności Zbigniew Mysłakowski określa mianem wielkiej sztuki życiowej. Uważa, że jest ona fundamentem życia społecznego, biorąc pod uwagę fakt, że wszyscy ludzie różnią się mniej lub więcej w swoich osądach, poglądach i ocenach. Píše, że podstawą sztuki różnienia się jest umiejętność dyskusowania – skupienia się na nad daną sprawą, na walce z argumentami, tezami, a nie z człowiekiem¹⁰. Myślę, że umiejętność ta jest niezwykle ważna biorąc pod uwagę proces prowadzenia dialogu międzykulturowego, gdyż poszanowanie poglądów odmiennych od naszych nabiera tu szczególnej wartości – jest to niezbędnym warunkiem poznania Innego w wymiarze kulturowym jak i indywidualnym. Na to stwierdzenie można spojrzeć poprzez pryzmat filozofii hermeneutycznej, według której spotkanie z człowiekiem, ze światem i samym sobą dokonuje się w kole hermeneutycznym, gdzie punkt wyjścia jest punktem dojścia, gdzie chcąc by nas usłyszano, musimy usłyszeć innych, a chcąc być zrozumianym musimy zrozumieć innych¹¹. Podstawą dialogu hermeneutycznego jest interpretacja, a efektem jest zrozumienie, że prawda o nas samych i o ludziach różniących się od nas ma charakter względny i o tym jak ją będziemy wartościować zależy od nas. Jest to niezwykle ważne biorąc pod uwagę fakt, że na pograniczu relacje z innymi ludźmi mają specyficzny charakter, gdyż odbywają się one w kręgu zróżnicowania kulturowego, co może mieć konstruktywny charakter. Jerzy Nikitorowicz píše, że „człowiek podlegający procesom socjalizacji i wychowania w warunkach wielokulturowości jest relatywnie lepiej przygotowany do kontaktu z innymi, nabywa dyspozycje, orientację podmiotową oraz negocjacyjne nastawienie”¹². I tu trzeba zwrócić uwagę na rolę szeroko pojętej edukacji, a szczególnie edukacji rodzinnej, gdyż to właśnie rodzina jest podstawowym środowiskiem kształtującym jednostkę, źródłem fundamentalnych wartości.

⁹ Szerzej na ten temat zob. J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości...*, op. cit., s. 221.

¹⁰ Z. Mysłakowski, *O kulturze współżycia*, Warszawa 1969, s. 159.

¹¹ Szerzej na ten temat zob. A. Folkierska, *Dialog, a wychowanie*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1986/1 s. 31-45.

¹² J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości...*, op. cit., s. 230.

Celem priorytetowym działań podejmowanych przez edukację rodzinną, powinno być kształtowanie świadomości własnej niepowtarzalności, co jest podstawowym warunkiem wejścia w interakcje z Innymi kulturowo.

Biorąc pod uwagę specyfikę życia na pograniczu kulturowym, widzę potrzebę realizacji tego priorytetu poprzez wdrażanie młodego człowieka do uczestnictwa w trzech rodzajach dialogu, które wskazuje Jerzy Nikitorowicz, podkreślając ich wagę jako warunków pokojowego współistnienia. Pisze on o uczestnictwie w dialogu:

- informacyjnym czyli przekazie wyzwalającym ciekawość poznawczą i porozumienie,
- negocjacyjnym który polega na poszukiwaniu wzajemnego zrozumienia, kompromisu, otwartości, wyjścia naprzeciw odmiennym stanowiskom,
- traktowanym jako imperatyw, jako warunek pokoju i rozwoju, w który wpisane są takie wartości jak: refleksyjność, samoświadomość, aktywna wymiana myśli, tolerancja, zaangażowanie w procesie wzajemnego wzbogacania się¹³.

Ciągłe uczestnictwo w tych trzech rodzajach dialogu można określić dialogowym sposobem bycia, który w dużej mierze przyczynia się do minimalizacji lęku, który towarzyszy wchodzeniu w kontakty z obcymi, umożliwia wzajemne osvajanie i uwrażliwienie.

Kolejną płaszczyzną, na której powinno być realizowane przygotowanie jednostki do życia w zróżnicowanej kulturowo społeczności, jaką jest pogranicze, jest edukacja szkolna. Jerzy Nikitorowicz, opisując sytuację edukacji szkolnej, porównuje jej kształt do konstrukcji utworu muzycznego, w którym jeszcze do niedawna brak było polifonii, nie dopuszczano do jednoczesnego brzmienia kilku głosów – nie wszystkie głosy miały równe prawa, dominował jeden głos zagłuszający inne¹⁴. Zagrozało to poczuciu tożsamości członków grup mniejszościowych.

Dziś działania edukacyjne skłaniają się ku powrotowi do humanistycznej orientacji w edukacji – oczekuje się przekładu kwestii aksjologicznych na praktykę edukacyjną, co w dużej mierze sprzyja rozwojowi indywidualności. Istotne jest więc, na co wskazuje Ewa Ogrodzka-Mazur, podjęcie następujących działań:

- przygotowania ucznia do odbioru i tworzenia wartości (poprzez wprowadzanie do jego świadomości różnego rodzaju informacji – doświadczeń),
- rozwijaniu jego wrażliwości emocjonalnej,
- kształtowaniu sfery nastawień spostrzeżeniowo-empatycznych,
- poszerzania sfery pojęć wychowanków w sferze wartości i wartościowania,
- rozwijania potrzeby i umiejętności wyrażania wartościującego stosunku do otaczającej rzeczywistości,

¹³ Ibidem, s. 224.

¹⁴ J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość...*, op. cit., s. 19.

- ukazywania różnych systemów wartości (kultur) oraz konsekwencji ich przyjęcia przez człowieka i społeczeństwa¹⁵.

Realizacja postulowanych wyżej działań edukacyjnych wymaga określonych strategii postępowania, dzięki którym nauczyciel będzie mógł wprowadzić wychowanka w świat wartości i pomoże mu przy ich wyborze. Tolerancja jest wartością, która powinna łączyć wszystkie inne wartości. Jej kształtowanie nabiera istotnego znaczenia na pograniczu kulturowym, gdyż jest to wielokulturowa społeczność, w której niezbędne są umiejętności życia i współdziałania z Innymi¹⁶.

Umiejętności życia i współdziałania z Innymi, które wynikają z rozumienia i szanowania odmiennego sposobu myślenia i bycia, a podstawą ich jest dialog międzykulturowy, stają się dziś, w związku z otwieraniem się granic Europy i świata niezbędnymi warunkami życia społecznego. Biorąc pod uwagę to stwierdzenie, coraz częściej mówi się o potrzebie budowania i propagowania idei „trzeciej kultury”. Pisze o tym Jerzy Nikitorowicz, przytaczając myśli Freda L. Casmira. Założeniem tej kultury jest ukierunkowane są na współpracę, która nie stwarza zagrożenia lecz zapewnia obopólne korzyści¹⁷. Można powiedzieć, że jest to rodzaj kultury, w którą jest wpisana tolerancja jako fundamentalna norma społeczna łącząca różnie myślących, umożliwiająca poszanowanie godności każdego członka społeczeństwa, która warunkuje współpracę na wielu płaszczyznach życia codziennego.

Mieszkając i przebywając na pograniczu kulturowym wchodzimy w bezpośrednie relacje z Innymi kulturowo-etnicznie, etnograficznie, językowo, wyznaniowo. W związku z tym obcujemy z ludźmi o odmiennych sposobach bycia. Jest to sytuacja, która może sprzyjać otwieraniu się jednostki na odmienną kulturę. O tym, jakie postawy będą występowały decyduje fakt, czy zostanie podjęta odpowiednia refleksja i wynikający z niej świadomy trud dialogu, towarzyszący spotkaniu z Innymi. Fundamentalnym czynnikiem wpływającym na charakter relacji z przedstawicielami innych kultur są szeroko pojęte wpływy edukacyjne, a w szczególności edukacja rodzinna i szkolna, gdyż to właśnie one są źródłem podstawowych wartości konstruujących kodeks etyczny młodego człowieka. Pogranicze kulturowe jest środowiskiem, w które wpisany jest pluralizm zachowań kulturowych i wiążących się z tym systemów wartości. Można więc powiedzieć, że jest ono treningiem życia w wielokulturowej Europie i świecie, wśród różnic kulturowych, gospodarczych, politycznych, obyczajowych i ludnościowych, jest szczególnym miejscem, w którym odbywa się proces uwrażliwiania kulturowego.

□

¹⁵ E. Ogrodzka-Mazur, *Tolerancja jako wartość w procesie edukacji wielokulturowej*, [w:] *Młodzież i tolerancja. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), Cieszyn 1998.

¹⁶ Więcej na ten temat zob. *ibidem*, s. 83-97.

¹⁷ *Ibidem*, s. 227.